

Ráadás az életműre

Utasi Csaba (1941–2010)

A szeptember 1-jén elhunyt nemzedék- és tanártársam, Utasi Csaba *Ráadás* címen 2007-ben a Forumnál megjelent esszéket, tanulmányokat, háborús naplót tartalmazó könyve a korai halál visszfényében akár írói, tanári végrendeletnek is mondható; olvasói számára nem az életmű összegzését hagyta örökül, hanem csak hozzáadott még valamennyit a korábban megteremtett gondolkodói életműhöz. És amit hozzáadott, nem kevés. Utasi Csaba a magyar tanszék első nemzedékének diákja volt, majd az *Új Symposion* folyóirat és elődje, a *Symposion* nevű újságmelléklet munkatársaként, szerkesztőjeként szerzett magának nevet az irodalomban. Pontosan fogalmazó kritikus volt, következetes, szigorú ítéleteiről nevezetes, akinek olvasói figyelmét nem kerülték el se a silányságok, se a dicséretet érdemlő értékek. De nem kerülték el a figyelmét a múlt történései sem, monográfiája a Szenteleky alapította, majd Szirmai és Herceg szerkesztette *Kalangyáról* úttörő folyóirat-feldolgozásként máig érvényes szempontokat tartalmaz mind irodalmunk egyik korai szakasza megismeréséhez, mind pedig a folyóirat-szerkesztés és -kiadás történetének feltárásához.

A *Ráadás* esszéi és tanulmányai a korábban közzétett könyvek tartalmához, a vajdasági magyar irodalom, valamint a huszadik századi magyar irodalom történéseiről szóló írásokhoz adnak hozzá újabb munkákat. A kötet címe azt mondja olvasójának, hogy a könyvbe felvett írások sok újat már nem nyújtanak, de új szempontokkal, gondolatokkal és ítéletekkel erősítik meg az előbbieket. Azt is mondja a könyv címe, hogy Utasi Csaba valamit befejezettek tekintett 2007-ben, amit még nyújthat, az többlet, a megszabott időn felül végzett munka, „ráadás”. Ezzel együtt azt mondja a könyv címe, hogy a korábban elvégzett munka befejeztetett, hogy ami még ezután következik, valóban csak többlet, és úgy is kell olvasni. A könyv címe tehát útmutatás az olvasónak, egyúttal figyelmének felkeltése a korábbiak iránt, úgyszintén jelzése annak, hogy ami a könyvben találha-

tó, szerves része a korábban elvégzett munkának. Többször említettem a munka szót, nem véletlenül. Utasi Csaba munkás alkat volt, sokat és folyamatosan dolgozott, holott viszonylag keveset publikált, ami szintén alkati tulajdonság, sőt képesség, hiszen amit az asztalra tett, befejezett volt, jól és többször, többfelől végiggondolt, aprólékosan, kivételes pontossággal és műgonddal megdolgozott közlés. Tárgyi tévedésen nem lehetett rajtakapni, aminthogy szóhasználatán és mondatain sem lehetett alakítani.

Írás- és beszédmódjának erényei könnyen felismerhetők a *Ráadás* írásain is. És még valamit hozzá kell ehhez tenni. Írásainak nemcsak pontossága és következetessége, fogalmazásának nemcsak tisztasága, stílusának nemcsak sallangmentessége, mondatainak nemcsak telítettsége és helyessége uralja szövegeit, mégpedig akkor is, amikor vitriolos kritikát ír és akkor is, amikor múltbeli irodalmi és történelmi történések felett elmélkedik. Ennyi is elég volna egy tisztos tanári és gondolkodói pálya megítéléséhez. Ám mindehhez hozzá kell még azt is tenni, hogy Utasi Csaba visszafogottan ugyan, de jól láthatóan önmagát is beleírta kritikáiba és tanulmányaiba, mégpedig oly módon, hogy nem ő kereste a témáit, hanem a témák találták meg őt, mindig összefüggésben személyiségének jellemvonásaival, gondolkodásának megkülönböztető jegyeivel. Akár az is mondható és bizonyítható is, hogy Utasi Csaba írásain, különösképpen mondatain mindig átüt egy alapján véve érzékeny, magába forduló, sérülékeny, a külvilágtól mindig sikertelenül elzárkózni készülő, a magányt méltósággal elfogadó személyiség. Ez a sok tapasztalatból, élet- és irodalmi tapasztalatokból felépült személyiség szólal meg írásaiban, és ezért mondható, hogy gondolatait, de ítéleteit is a személyes érintettség fűti magas fokúra, ezzel együtt pedig valami nehezen feltárható, ám mindig érzékelhető líraiság. A líra nem a költők kizárólagos felségvize, azokra a vizekre mások is kihajózhatnak, olyanok is, akik a lírai beszédmódokkal nem is próbálkoznak. Utasi Csaba nagy ritkán költőként is megszólalt, ám tanulmányait meg esszéit nem költőként írta, hanem olyan tudósként, akitől az értékelésen és megértésen kívül az értékelés és a megértés érzelmi és érzéki felhangjai sem idegenek. Van valami igazi többlet az írásaiban, amit nyilván nem is lehet másnak tekinteni, mint az irodalomra, művelőire és irányaira nemcsak az intellektusával, hanem az érzelmeivel és érzékszerveivel is figyelő személyiség megnyilvánulásának. Utasi Csaba nem tudott hűvösen fogalmazni, közben pedig szemérmes volt, visszafogottan lírikus. Írásai ezért inkább a hagyományosnak, tehát személyesnek vehető esszé műfaja felé közelítenek; tanulmányai is, kritikái is esszéisztikusak olyan értelemben, hogy a gondolkodó mellett mondataiban mindig megszólal az érző és érzékelő ember. Volt Utasi Csabának érzéke a lélektan iránt, az irodalmi műben is a személyiség és a lélek megszólalását kereste. A *Ráadás*

kötet első írása győzheti meg olvasóját efelől. II. Rákóczi Ferenc fejedelem vallomásairól közöl itt Utasi, ahogy mondja, „néhány reflexiót”. Sokatmondó a tanulmány címe: „A szerepszemélyiségtől a lélek felé” – így hangzik a tanulmány címe, és valóban arról szól, hogyan, milyen kerülőutak során jutott el a kurucok vezére, a felkelés irányítója, Szent Ágoston szellemében és példáját követve, a lélek bizonyosságáig. Ennek a hosszan tartó lelki utazásnak nyomon követése a tanulmány, amely a történelemtényekből ismert és a szóbeszédben is tovább élő fejedelem arcképéhez adja hozzá az ember vonásait. Az esendő emberét, aki nagyszerű vállalkozásának bukása után nem a keserűséget, hanem a magányt, az önvizsgálatot választja, ezzel együtt az istenhitet. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, Utasi Csabának az ember iránti érdeklődése, hiszen minden versben és prózában az ember megnyilatkozását kereste, ezért adhatta a vajdasági magyar költészet sajátos verstörténetét felidéző ötven vershez írt esszéisztikus kommentárjainak a *Csak emberek* címet, mondom, talán nem tévedek, ha azt állítom, az ember iránti közvetlen érdeklődésének hátterében első magyartanárjának, Baranyai Júliának, akiről mindig nagy szeretettel beszélt, és második magyartanárjának, Sinkó Ervinnek, akiről viszont gyakorta beszélt kritikusan, a hatása ismerhető fel. Nem követte azoknak gondolatmenetét, de tőlük tanulta meg, hogy minden nyelvi megnyilvánulás, minden elhangzott és leírt szó meg mondat mögött az élő ember áll, és eme mondatok meg szavak olvasása nyomán az ember mutatja meg igazi arcát. Ennek az arcnak megkülönböztető vonásait kereste akkor, amikor a Kossuth-képekről értekezett a XX. századi irodalmunkban, de akkor is, amikor Csuka Zoltánnak vajdasági szerepvállalásairól írt meggyőző tanulmányt, meg amikor a „valós és fiktív” úti élményeket vette sorra szintén a XX. századi magyar irodalomban. Nem a teóriának állt vonzáskörében Utasi Csaba, a teóriában csak tájékozódott, és ez nem kevés. Elsősorban az embert megmutató életrajzi és társadalomtörténeti tények, az emberre utaló adatok érdekelték.

Két tartóoszlopa van a *Ráadás* című utolsó kötetének. Az egyik Szenteleky Kornél, a másik József Attila. Szenteleky kettős évfordulóján emlékezik az irodalomalapító gyötrelmes szerepére, majd Szentelekynek és a vajdasági magyar irodalomnak Németh Lászlóhoz fűződő kapcsolatairól szól, hogy azután a lassan születő és cseppet sem akadálytalanul alakuló Szenteleky-kultuszról írjon, és azzal fejezze be az esszét, hogy amikor a vajdasági írók Szenteleky halálának évfordulóján és az őszi Szenteleky-napokon Szivácon találkoznak, a Szentelekytől örökölt „hinni a lehetetlenben” szívósan fenntartott hit előtt tisztelegnek, „miközben – írja – az irodalmi hagyománytörténés, akár eddig is, halad tovább a maga kiszámíthatatlan útján”. Fontos szót, a „hagyománytörténés” fogalmát használja

Utasi Csaba a Szenteleky-kultusz jelenségeit összefoglaló esszéjének végén. Valójában azt mondja ezzel a fogalommal, hogy a hagyománytörténésznek a múlt és a jelen irodalmát olvasó történész és kritikus csak tanúja lehet, irányítója nem, mert az irodalomnak nincs ugyan az olvasótól független élete, de vannak belső törvényei, amelyeknek kutatása és feltárása minden utódnak, aki irodalomértésre adta a fejét, soha egészében nem teljesíthető, ám megközelíthető feladata. Ezt a feladatot tekintette magáénak Utasi Csaba is, amikor életművének befejező fejezetében, a *Ráadás* című kötetben, Szenteleky és József Attila köré gyűjtött egybe néhány fontos írást. Megjelölte érdeklődésének két huzamosan követett irányát, a vajdasági magyar irodalmat és a XX. századi magyar irodalmat. A kettő összetartozását egy pillanatra sem vitatta, de kitartóan érvelt a vajdasági magyar irodalom önértékei mellett. Nemcsak a Szenteleky-írásokban, hanem a Koncz István költészetét elemző tanulmányában, vagy éppen a költő Jung Károlyt köszöntő esszéjében is.

A *Ráadás* kötet tartalmazza még Utasi Csaba *Abszurdumok abszurduma* című háborús naplóját, benne a bombázással sújtott, Grendel Lajos szavával élve, Abszurdisztán háborús hétköznapijainak dokumentumaival, ezenfelül pedig az ember túlélési szenvedéstörténetével, aminek egyformán része a sorbanállás, a hiánycikkek utáni futkosás, az utolsó tartalékok felélése és mindezek megélése nyomán a mélységes emberi felháborodás.

A kötet végén Serer Lenke két fontos beszélgetése olvasható a *Csak emberek* megjelenése és Utasi Csaba hatvanadik születésnapja alkalmából. Nem alkalmi beszélgetések, sokkal többek annál, egy sokat megélt tanár és író vall bennük az irodalomról és önmagáról.

*Utasi Csaba (Fehér Kálmánnal, Tolnai Ottóval és Vékás Jánossal)
Szivácon 1982-ben*